

TARİX HISTORY İСТОРИЯ

DOI: 10.36719/AEM/2007-2019/48/35-39

Qəzənfər Şirin oğlu Kazımov
AMEA, Dilçilik institutu

KATOLİKOS BAKUR VƏ ÇAR ARVADI SPARAMA HAQQINDA MÜLAHİZƏLƏR

Açar sözlər: Albaniya, Bizans, Xilafət, Babək, Qərbi Azərbaycan, Qarabağ, xəyanət

Key words: Albania, Byzantine, Caliphate, Babek, West Azerbaijan, Karabakh, betrayal

Ключевые слова: Албания, Византия, Халифат, Бабек, Западный Азербайджан, Карабах, предательство

Moisey Kalankatuklunun «Albaniya tarixi» əsəri Ziya Bünyadovun yazdığı kimi, Azərbaycanın X əsrə qədərki vəziyyəti barədə məlumat almağa imkan verən yeganə yerli mənbə hesab olunur¹.

Əsər üç kitabdan ibarət olub, daha çox V əsrdən X əsrə qədərki hadisələri əhatə edir. Müəllifi mübahisəlidir. Mütəxəssislərin fikrincə, ikinci, üçüncü kitablar X əsrdə, birinci kitab VII əsrdə yazılmışdır². Lakin bizim fikrimizcə, birinci və ikinci kitablar VII əsrdə, üçüncü kitab X əsrdə yazılmışdır. Bir sıra epizodlar göstərir ki, birinci kitabın müəllifi ikinci kitabdakı bir çox hadisələrdə şəxsən iştirak etmişdir. İkinci kitabın on doqquzuncu fəslində oxuyuruq: «Mən həqiqəti gizlətmirəm və deyirəm: o gün Cavanşir balalarını itirmiş dişi ayı kimi çox qəzəbləndi və hiddətləndi». Xeyirxah və cəsur katolikos Vironun Bərdə yaxınlığında düşərgə salmış xəzərlərin çadırına necə daxil olduğunu müəllif belə təsvir edir: «Biz onların çadırın içində bardaş qurub oturuqlarını gördük, elə bil, ağır yüklənmiş dəvələr oturmuşdu»³. Bu misallar hadisələrdə müəllifin iştirakını göstərir. Z.Bünyadov da bu cəhəti duymuş, birinci misaldakı *mən* sözündən sonra «yəni müəllif», ikinci misaldan sonra «Burada, deyəsən, müəllif özü də olmuşdur»⁴ - sözlərini yazmışdır.

Əsərin müəllifinə gəlincə, üçüncü kitabın başqa bir müəllif tərəfindən yazıldığına şübhə yoxdur. Çünki bir müəllifin 300 il yaşaması mümkün deyildir. Çox güman ki, son kitabın müəllifi, deyildiyi kimi, ayrı Moisey(Musa)dir, Moisey Dasxuranlıdır.

Lakin şübhəli cəhətlər çoxdur. İkinci kitabın 2-ci fəslində müəllif öz adını *Adrian* kimi təqdim edir: «Bu son sözləri qələmə alan mən, Adrian, dua edirəm ki, mənim oxucularım məni, ən ləyaqətsiz yad etsinlər və yaddan çıxarmasınlar... Bizləri yad edən sizlərə isə qoy İsa müqəddəs şəhidlər naminə mükafatını indi və əbədiyyətdə versin. Amin!»⁵. Bu qeydə əsasən, Z.İ.Yampolski *Moisey Kalankatuklu* adının tam səhih olduğuna şübhə ilə yanaşmışdır⁶.

«Albaniya tarixi»ni oxuduqda aydın olur ki, knyaz və möminlərin müxtəlif adları olmuşdur. Xristianlığın qəbulu nəticəsində əksəriyyət öz adını saxlamaqla, İsa və onun həvarilərinin və xüsusilə xristianlığın ilkin, çox zaman dini yaymaq prosesində həlak edilmiş nümayəndələrinin adı ilə adlanmış və «Kitab» («Albaniya tarixi») müəllifi bu dinin fanatiki olduğundan tarixi şəxsiyyətləri daha çox bu adlarla səciyyələndirmişdir. Bəzən də müxtəlif cəhətdən adlandırma olmuş, bir şəxs müxtəlif adlarla tanınmışdır. Bu hal Mxitar Qoşda da var. Məsələn, «Mxitar Qoş ana yurduna görə Gəncəli, qaldığı Qetik monastrına görə Qetikli və saqqalsız olduğuna görə Qoş idi»⁷.

Z.Bünyadov göstərir ki, «T.İ.Ter-Qriqoryan bu fikirdədir ki, «Tarix»in müəllifi ikidir: «Biri VII əsrə qədər baş vermiş hadisələri təsvir edir, daha doğrusu, «Tarix»in ilk iki kitabının müəllifi olan Moisey Kalankatuklu, biri də ona üçüncü kitabı əlavə edən Moisey Dasxuranlı»⁸. Z.Bünyadov Mətnidaranın 667 (18550) nömrəli əlyazmasının sonundakı bir qeydi vermişdir. Qeyddə deyilir: «Bu tarix erməni təqviminin 74-cü ilində (625-ci il) vardapet Moisey Kalankatuklu tərəfindən yazılmış «Albaniya tarixi» adlanan surətdən köçürülmüşdür»⁹. İkinci kitabda Cavanşirin fəaliyyətinə və qətli məsələlərinə geniş yer verilmişdir. Cavanşir 680/1-ci ildə öldürülmüşsə, onun haqqında 625-ci ildə necə yazıla bilərdi? 625-ci ildə tarix yazan adamın ən azı 25-30 yaş olmalı idi. Onda belə düşünülə bilər ki, həmin adam (birinci kitabın müəllifi) 30 yaşlarında birinci, 80 yaşlarında ikinci kitabı yazmışdır. Bunlar o qədər də ağlabatan deyildir.

Ümumən «Tarix»də qeyri-məntiqi və dolaşqıq tarixlər çoxdur. Kalankatuklu ilə Adrian eyni adam deyilsə, onda bəlkə də birinci kitab Kalankatuklu Moisey, ikincisi Adrian, üçüncü kitab Moisey Dasxuranlı tərəfindən yazılmışdır. Bu bizim mülahizəmizdir. İlk kitabın müəllifi Kalankatuklu Moisey olduğundan kitabın müəllifi kimi yadda daha çox o qalmışdır.

Bəzən Kalankatuklunun yurdu məsələsi də mübahisəli görünür. Bu sarıdan V.Henninq və Ç.Dovsetin fikri doğru ola bilməz, çünki müəllif açıq yazır ki, «ana yurdum Kalankatuk»dur.

Kalankatuklu Moisey Dağlıq Qarabağın Kalankatuk kəndindəndir, alban ziyalıdır. Bunu özü də aydın qeyd etmişdir: «Uti vilayətində yerləşən ana yurdum olan böyük Kalankatuk kəndi»¹⁰. Əsəri alban – Azərbaycan dilində yazmış, alban katolikosluğunun erməni katolikosluğuna tabe etdirildiyi dövrdə (704-cü il) alban kilsəsinin bütün arxivi diofizit sənədləri kimi məhv edilmiş, bu qiymətli əsəri ermənilər öz mənafelərinə uyğun əlavələrlə erməni dilinə tərcümə edib saxlamışlar.

Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü Mahmud İsmayılov yazır: «Məlum olduğu kimi, VII yüzilliyin sonlarında Azərbaycan ərazisi Ərəb xilafəti tərəfindən zəbt olunmuş, yerli xristian albanların çoxu müsəlmanlığı qəbul etməli olmuşdur»¹¹. Deməli, Qarabağ əhalisi alban əsilli adamlardır. «Alban kilsəsinə özünə tabe edə bilmiş erməni kilsəsi albanlara məxsus olan abidələri erməni abidəsi elan etmiş, yazılı abidələrini isə qədim erməni dilinə – qrabara tərcümə etməyə cəhd göstərmişdir. Eyni fəlakət, haqqında söhbət gedən «Albaniya tarixi» kitabının başına gəlmiş və ulularımızın bu abidəsi qədim erməni dilində çatmışdır»¹². Albaniya ərazisində müxtəlif dildə danışan bir sıra tayfalar olsa da, aparıcı əhali türklərdən ibarət olmuş və «...hələ V əsrdən Aran dilinin Azərbaycanın şimal torpaqlarında vahid dil olması – M.İsmayılovun dediyi kimi - indi tarix ədəbiyyatında şübhə doğurmur»¹². Z.Bünyadov İ.P.Petruşevskiyə əsaslanaraq yazır: «Beləliklə, aydındır ki, nə Arsax və nə də əhalisi erməniləşdirilmiş albanlar deyildi, hazırda isə erməni sayılan digər vilayət və rayonlar «heç bir zaman erməni mədəniyyəti mərkəzlərinə mənsub olmamışdır»¹³.

Albaniya qədim mədəniyyəti olan bir ölkə olmuşdur. «Alban tarixi»nin müəllifi yazdığı kimi qədim xalqlar sırasında midiyalıları və albanları çox aydın şəkildə xüsusi qeyd etmişdir: «Yazıya malik olan xalqlar bunlardır: yəhudilər, romalılar (bunların yazısından bizanslar da istifadə edirlər), ispanlar, yunanlar, midiyalıları, ermənilər və albanlar»¹⁴. Lakin bu bədbəxt xalqın eramızın birinci minilliyinə dair hələ də bir sətir yazısı əldə edilməmişdir. Bunun səbəbləri çoxdur və azı bir neçə səbəbi var.

Əvvələn, VII əsrdən başlayan ərəb işğalı, M.F.Axundovun dediyi kimi, bizim neçə min illik şanşöhrətimizi məhv etmişdir. Elə bir fakt kifayətdir ki, Albaniya katolikosu Nersesi Xalkedonçu kimi məhv edib, onunla birlikdə alban dilində olan bütün yazıları yandırır və çaya tökmüşlər.

İkinci böyük düşmən ermənilər olub. Daim güclünün tərəfində durmaqla, ona sığınmaqla və danosbazlıqla Azərbaycan – alban mədəniyyətinin məhvini çalşmışlar.

Cavanşirin vəfatından sonra (681) hakimiyyətə onun qardaşı Varaz-Perojun oğlu Varaz Tiridat keçmişdi.¹⁵ Albaniya katolikosu Yelizarin (682-688) vəfatından sonra «Nerses adlanan Bakur» Albaniya katolikosu seçilmişdi. Varaz-Tiridatın hakimiyyətinin sonu dəqiq bilinmir. Hiss olunur ki, o, 703-cü ilədək hakimiyyətdə olub. Lakin 704-cü il hadisələri dövründə knyaz Şeronun adı çəkilir.

Əvvəllər Girdiman yepiskopu olan Bakur (Nerses) 17 il yarım katolikos olmuşdur. Üçüncü kitabın əvvəlində onun katolikos seçilməsi belə izah edilir: «Albaniya katolikosu müqəddəs Yelizarin vəfatından sonra vaxtilə Girdiman yepiskopu olmuş, Xalkedon diofizit təriqətinə mənsub olan *Nerses adlanan Bakur* Albaniya knyazı Varaz-Tiridatın arvadı, həmin təriqətin tərəfdarı olan Albaniya çariçası *Sparama* ilə gizli razılığa gəlib hökmranlıq şöhrətpərəstliyi naminə onunla belə qərara gəldi: «Əgər sən məni Albaniya katolikosluğuna seçdirsən, mən bütün Albaniyaya Xalkedon təriqətini qəbul etdirərəm»¹⁶. Sparama «Albaniya yepiskopları və əyanlarını dilə tutdu» və onlar razı oldular.

Nerses vəng keşişi Zəkəriyyəni Arran yepiskopu təyin edir və üçü birlikdə xalkedonçuluğun təbliğinə başlayırlar.

Monofizit küfrü V əsrdə meydana gəlib. Banisi yepiskop Yevtux idi (378-ci ildə anadan olub). Küfrü bundan ibarət idi ki, o deyirdi: «İsada bir mahiyyət tanımaq lazımdır, iki yox». Ermənilər də monofizit idilər. 451-ci ildə Xalkedon şəhərində Bizans imperatoru Markianın (450-457) dövründə keçirilən IV Ümumkilsə qurultayında keşiş Yevtuxun monofizit küfrü lənətlənmişdir, «Xristosa (İsaya) kamil Allah və kamil insan kimi baxmaq lazımdır» fikri əsas götürülmüşdür. Ona görə də bunlar pravoslav, diofizit, bizanspərəst hesab olunurlar¹⁷.

Beləliklə, Nerses Bizanspərəst bir şəxs, diofizit təriqətinin təbliğatçısı, pravoslav kimi tanınır. Ermənilər isə monofizit, katolik idilər. Görünür, albanlar da monofizit olmuşlar. Alban katolikosu Bakurun və çar arvadı Sparamanın diofizit təriqətinə meyli, diofiziti təbliğ etməsi yerli alban feodallarını cırnadır.

Albaniyada Nersesin əleyhinə kilsə qurultayı çağırılır, Nersesin və Sparamanın əleyhdarları erməni katolikosu İlyaya məktub göndərilir. Erməni katolikosu İlya fürsəti fəvta vermədən xəlifə Abdulla Əbdülməlikə məktub yazır: «Hakimi-mütləq Allahın hökmü ilə bizim ölkə itaətlə sizin hakimiyyətinizə tabedir. Biz və albanlar vahid İsa dininə etiqad edirik. Bərdə taxtında oturan indiki Albaniya katolikosu *Bizans imperatoru ilə sazişə girib, öz ibadətlərində onun adını çəkir və ölkəni məcbur edir ki, hamı dini etiqadda*

ona qoşulsun. ...onun bir əyan kimi qadın həmfikri də vardır. (kursiv bizimdir – Q.K.) Böyük hökmdar, siz öz hökmünüzlə əmr buyurun ki, onlar Allaha qarşı işlədikləri günahlarına görə müstəhəqq olduqları cəzaya çatsınlar»¹⁸.

Əbdülməlik Bərdəyə böyük qoşun göndərir və erməni katolikosuna yazır: «Əmr etdik ki, bizim hökmrənliyimizə qarşı qiyam edən albanlar arasında sizin dininizə uyğun dəyişiklik edilsin. Bizim hökmümüzü nökrimiz Bərdədə, sizin gözünüzün qabağında icra edəcəkdir. O, Nersesi və bədəfkarlıqda onunla həmfikir olan qadını zəncirləyib sarayına gətirəcək və onlar elə mühakimə ediləcəklər ki, bütün qiyamçılara nümunə olsun»¹⁹.

Erməni katolikosu İlya Bərdəyə gəlir. Nersesi tapıb gətirirlər və Sparama ilə ayaq-ayağa zəncirləyirlər. Uzaq ölkəyə göndərməyə hazırlaşirlər. «Alban tarixi»nin müəllifi yazır: «O (Nerses), səkkiz gün heç bir şey yemədiyi üçün vəfat etdi. Ölüm ərəfəsində xahiş etdi ki, onu zəncirli basdırsınlar. O özüylə mələkə Sparamanın bədbəxtliyinin səbəbkarı olan knyaz Şeronu lənətləndirdi...»²⁰

Bu əhvalatı 725-ci ildə vəfat etmiş erməni müəllifi İovannes Drasxanakertsi də təsdiq edir: «Böyük İlya katolikosunun vaxtında, o zaman Albaniyanın katolikosu olan Nerses özünü allahsızlıqla azdırıb şərli bir qiyama baş vurub özünə onunla razı olan o zamankı Albaniyanın mələkəsilə əlbir oldu. Birləşərək, onlar insana ibadət etdirən papaz Levin təlimini bütün ölkəyə qəbul etdirmək istəyirdilər. Bunu bilən ölkənin əyanları məsələni erməni katolikosuna çatdırdılar.

İlya öz hikmət və ürəyinin genişliyini işə qataraq ərəblərin Əmirəlmömini Ömərə (Əbdülməlik olmalıdır – Z.B.) məktub yazıb ərz etdi ki, «Albanlar ölkəsində bir yepiskop və onun kimi bir qadın (Sparama) vardır. Bunlar sənin böyük dövlətinə tabe olmaqdan boyun qaçırıb, oxuduğumuz dualarda sənin adını çəkmək məsələsində bizimlə (ermənilərlə – Z.B.) bir deyildirlər, əksinə, Bizans imperatorunun adını çəkib ölkəmizi onlara vermək fikrindədirlər (kursiv bizimdir – Q.K.). Əgər təcili surətdə onları aramızdan götürüb məhv etməsən, onlar vergi məsələsində və digər işlərdə tez bir zamanda bizanslılar tərəfə keçərlər».

Bunu oxuyub Əmirəlmöminin katolikos İlyanın elçisinə hörmət etdi və xadimlərinin birini göndərib əmr etdi ki, dərhal həmin Nersesi böyük mələkə ilə birlikdə onun yanına gətirsinlər. O gedib hər ikisini tutur və zəncirə bağlayaraq dəvələrə mindirir və Əmirəlmöminin yanına aparır. Dönük Nersesin yerinə İlya başqa yepiskopu təyin edir. Nerses isə on dörd il Katolikosluqdan sonra vəfat edir»²¹.

Katolikosluğa Simeon seçilir. O, «bədbəxt Nersesin bütün küfrlə dolu əsərlərini sandıqlara qoyub öz yay iqamətgahı Bərdəkür yaxınlığında Tərtər çayına atdırdı»²².

Ermənilər yalnız o dövrdə deyil, həmişə keşikdə olublar. Bizim xalq yatdıqca, onlar göz açıb fürsət gözləyiblər. İ.P.Petruşevski yazırdı: Erməni kilsəsi Albaniyada «ölkəni erməniləşdirmək aləti olmuşdur. Onun rolu VIII əsrin başlanğıcından etibarən xüsusilə nəzərə çarpır, yəni o zamandan erməni monofizit katolikosu İlya xalkedonçu Albaniya katolikosu Nersesi (Bakuru) ərəb xəlifəsinin köməyi ilə devirmişdi və Albaniyada ruhanilər və knyazların bir hissəsini, Albaniya kilsəsinin erməni kilsəsindən müstəqilliyini qorumaq cəhdini əks etdirən xalkedonçuluq (pravoslav, yunanpərəst, gürcüpərəst) hərəkəti ermənipərəst monofizitlər tərəfindən yatırılmışdır»²³.

Z.Bünyadov yazır: «Erməni katolikosluğu və nahararlarının mənafeyi hər dəfə tələb etdikdə erməni kilsəsi həmişə yadelli işğalçıların köməyinə əl atır» və A.S.Vartapetovun dediyi kimi, «Xaç bayrağı ilə öz yolu üzərində tarixi Albaniya və onun bir hissəsi olan Qarabağ (Arsax) xalqlarını yox edirdi»²⁴.

Erməni müəllifi Smbatyan isə erməni həyasızlığı ilə yazır ki, bu dövrdə Albaniya əhalisi yalnız ermənilərdən ibarət olmuşdur, ona görə də ermənilərlə Albaniya əhalisi arasında heç bir ziddiyyət olmamışdır.

Bütün bu həngamə ilə yanaşı, erməni katolikosu İlya etiraf edir ki, «o (Bakur, Nerses), katolikos kürsüsünü istedadla saxlamaqda qalırdı».

Katolikos Bakur və ölkənin birinci xanımı Sparama nə istəyirdi? Vəhşi ərəb əsarətindən xilas olmaq, dövrün mədəni dövləti Bizans ilə əlaqə saxlamaq və eyni zamanda alban kilsəsinin müstəqilliyini qorumaq. O dövrdə Albaniya iki ölkəyə xərac verirdi: İmperator II Ustinian və xəlifə Əbdülməlik arasında təxminən 685-ci ildə bağlanan sazişə görə Qafqaz ölkələrindən yığılan vergilər Xilafətlə Bizans arasında bölünürdü. Nerses və Sparama bu vəziyyətdən qurtarmaq və alban mədəniyyətini qorumaq barədə düşünmüşlər. Amma daxili düşmənlər ölkənin nicat yolunu düzgün başa düşən onun qəhrəman övladlarını öz düşmənlərinin əli ilə məhv etmişlər.

Bizə məlum olan ilk xəyanət son Midiya çarı Astiaqın (e.ə. 685-650) dövründə olmuşdur. Nəslə zadəganların hüquqlarını məhdudlaşdırdığı üçün saray daxilində müxalif qüvvələr xəyanətə əl ataraq Azərbaycan Midiya dövlətinin süqutuna səbəb olmuş və Midiya Əhəməni dövlətinə birləşdirilmişdir: "Mərkəzi hakimiyyətə müxalifət təşkil edən qüvvələrin sayəsində 2-ci Kir ordusu ilə birlikdə Midiya

torpaqlarına soxulur. O üç il (e.ə. 553-550-ci illər) davam edən bu müharibədə qalib gələrək Ekbatana şəhərini tutur". Digər rəvayətə görə, Astiaqın sarayında xidmət edən Kir Midiya sərkərdəsi Harpağın və onun tərəfində olan zadəganların xəyanəti, Astiaqdan intiqam almaq istəyi ilə Kirin tərəfinə keçməsi nəticəsində Midiya dövləti müstəqilliyini itirmişdir. (Azərbaycan tarixi, Azərbaycan dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1994, s.122) Bu xəyanət Şah İsmayıl qədərki iki min ilə bərabər bir müddətdə ölkənin müstəqilliyini kölgədə qoymuşdur.

Bu, bildiyimiz birinci xəyanətdir.

İkinci xəyanət həmin bu çar arvadı Sparama və katolikos Bakura qarşı olan xəyanətdir. Hadisələrdən hiss olunur ki, o dövrdə çar Varvz Tridat Bizansda girov kimi saxlanmışdır. Ölkəni onun arvadı Sparama idarə etmişdir. Sparama ölkənin katolikosu ilə birləşərək ərəbləri geri oturtmaq və Bizansla əlaqəni möhkəmləndirmək istəmişdir. Nerses də, Sparama da diofizit idilər. Həm xərəcə azaltmaq, həm də alban kilsəsini erməni kilsəsindən fərqləndirmək, müstəqillik əldə etmək istəyirdilər. Feodallar onların əleyhinə qurultay çağıraraq, ermənilərin əli və ərəblərin ordusu ilə onları cəzalandırılmışlar. Nəticədə Albaniyanın kilsəsi erməni kilsəsinə tabe edilmiş və kilsədəki bütün yazılı mənbələr məhv edilmiş, çaya tökülmüşdür. Xəyanət dövründə hakimiyyət knyaz Şeronun əlinə keçmişdir.

Üçüncü xəyanət IX əsrdə Babəkə qarşı olan xəyanətdir. Babək 20 illik müharibədən sonra məğlub olduqda Bizansa getmək və onların köməyi ilə ərəbə qarşı müharibəni davam etdirmək fikrində olmuşdur. Yerli feodalların satqınlıq və xəyanəti ilə ərəblər tərəfindən ələ keçirilmiş və o bu arzularını həyata keçirə bilməmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Bax: Moisey Kalankatuklu. Albaniya tarixi, AVRASIYA PRESS, Bakı, 2006, s.9.
2. Yenə orada, s.5.
3. Yenə orada, s.117.
4. Yenə orada, s.236.
5. Yenə orada, s. 84-85.
6. Əmpolskiy Z.İ. K izuçenii letopisi Kavkazskoy Albani, İzv. AN Azerb. SSR, 1957, № 9, s.150.
7. Moisey Kalankatuklu. Albaniya tarixi, s.13.
8. Yenə orada, s.13.
9. Yenə orada, s.11-12.
10. Yenə orada, s.102.
11. Yenə orada, s.5.
12. Yenə orada.
12. Yenə orada.
13. Yenə orada, s.14.
14. Yenə orada, s.18.
15. Yenə orada, s.160.
16. Yenə orada, s.186.
17. Yenə orada, s. 230-231.
18. Yenə orada, s. 187-188.
19. Yenə orada, s. 188.
20. Yenə orada, s.189.
21. Yenə orada, s. 246-247; «Erməniyyə tarixi», s.97.
22. Yenə orada, s. 189.
23. Yenə orada, s.246; İ.P.Petruhevskiy. O doxristianskix verovaniəx krestğən Naqornoqo Karabaxa, Baku, 1936, s.80
24. Yenə orada, s. 246; A.S.Vartapetov. K voprosu ob istoriiçeskom issledovanii xristianskix pamətnikov Naqornoqo Karabaxa, Arxiv İn-ta İstorii AN Azerb. SSR, № 2, 152.
25. Azərbaycan tarixi, Azərbaycan dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1994, s.122.

The Catholicos Bakur and his wife, Queen Sparama

Summary

At the end of the 7th century, in the early years of the 8th century, the state of Albania depended on Byzantium and the Caliphate. In accordance with the agreement of 785, Albania taxed both the Byzantines and the Arabs. Varaz Tridat, the Albanian king, was held hostage in Byzantium. The country was ruled by

Sparam. According to Moses Kalankatuklu in his “Albanian History”, Queen Sparama wanted to strengthen the diocesan religion together with Catholicos Bakur, but local feudal lords condemned their actions, ignored the Armenian Catholics, as a result, all Albanian cultural monuments were destroyed, and the Albanian church was subordinated to the Armenian church. This was the second treacherous betrayal in the country after the betrayal of Harpak and left a heavy mark on the fate of the Azerbaijani people.

Размышления о католикосе Бакуре и его жене царице Спараме

Резюме

В конце VII века, в первые годы VIII века, государство Албания зависело от Византии и Халифата. В соответствии с соглашением 785 года Албания облагала налогом как византийцев, так и арабов. Вараз Тридат, албанский царь, был заложником в Византии. Страной управляла Спараме. Моисей Каланкатуклу в своей «Албанской истории» отмечает, что царица Спараме хотела укрепить епархиальную религию вместе с католикосом Бакуром, но местные феодалы осуждали их действия, игнорировали армянских католиков, в итоге все албанские культурные памятники были уничтожены, а албанская церковь была подчинена армянской церкви. Это было второе вероломное предательство в стране после предательства Харпака и оставило тяжелый след в судьбе азербайджанского народа.